

Paul
Ernst
Kahle

Yayımlanmış eserlerinden bazıları şunlardır: *Masoreten des Ostens* (Leipzig 1913); *Masoreten des Westens* (I-II, Stuttgart 1927-1930); *Biblia Hebraica* (ed. Rudolf Kittel, Textum masoreticum curavit P. Kahle) (Stuttgart 1929); *Piri Re'is, Bahriye. Das türkische Segelhandbuch für das Mittelländische Meer vom Jahre 1521* (Berlin-Leipzig 1926); *Die verschollene Colomboskarte von 1498 in einer türkischen Weltkarte von 1513* (Berlin-Leipzig 1933).

Önemli makaleleri arasında "Islamische Schattenspielfiguren aus Ägypten" (*Der Islam* I [1910], s. 264-299; II [1911], s. 143-195); "Die moslemischen Heiligtümer in und bei Jerusalem" (*Palästina-Jahrbuch*, VI [1910], s. 63-101); "Das Wesen der moslemischen Heiligtümer in Palästina" (*a.g.e.*, VII [1911], s. 85-119); "Gebräuche bei den moslemischen Heiligtümern in Palästina" (*a.g.e.*, VIII [1913], s. 139-182) adlı çalışmalar sayılabilir. *Hişâyname*'nin Farsça nüshaları üzerine çalışan Kahle (*AO*, XII [1934], s. 91-110), Zeki Velidi Togan'ın yardımıyla bu eseri neşre hazırlamışsa da henüz basılmamıştır. Bunların dışında bazı küçük yazıları, doğumunun sekseninci yılı armağanı olarak diğer çalışmalarının bir listesiyle birlikte *Opera Minora* adı altında neşredilmiştir (Leiden 1956; çalışmalarının bir listesi için ayrıca bk. Katharina Korn, s. 225-231).

BİBLİYOGRAFYA :

K. Korn, "Paul Kahle's Schriften", *Studien zur Geschichte und Kultur des Nahen und Fernen Ostens, Paul Kahle zum 60. Geburtstag* (haz. W. Heffening - W. Kirfel), Leiden 1935, s. 225-231; H. S. Nyberg, "Paul Kahle", *In Memoriam Paul Kahle* (haz. M. Black - G. Fohrer), Berlin 1968, s. 1-2; O. Spies, "Paul E. Kahle", *Bonner Gelehrte, Beiträge zur Geschichte der Wissenschaften in Bonn, Sprachwissenschaften*, Bonn 1970, s. 350-353; M. Black, "Paul Ernst Kahle", *Proceedings of the British Academy*, LI, London 1965, s. 485-495; J. Fück, "Paul Ernst Kahle (1875-1964)", *ZDMG*, CXVI (1966), s. 1-7.

TAHSİN GÖRGÜN

KAHRAMANLIK

(bk. ŞECAAT).

KAHRAMANMARAŞ

Akdeniz bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu bir kesimi Akdeniz, bir kesimi Doğu Anadolu bölgesinde bulunan il.

Ahır dağının güney kısmı eteklerinde, şehirle aynı adı taşıyan ovanın kuzey kesiminde meyilli bir alanda yer alır. Önemli bir yol güzergâhı üzerinde bulunan şehrin adının Asur kaynaklarında geçen Markasi'ye dayandığı belirtilir. Markasi adı, Romalılar döneminde Kral Caligula tarafından Germanicia / Kayseria Germanicia'ya çevrildi. Bu isim Bizans Devleti zamanında da kullanıldı. Şehir İslâm hâkimiyetine girince "Mar'aş" adını aldı. Maraş kelimesi, bölgedeki çeltik ekimi ve bataklıkların sebep olduğu sıtma hastalığı dolayısıyla "titreme yeri" anlamına geldiği şeklinde izah edilmekteyse de bunun ilmî bir kıymeti yoktur. Yeniden Bizans hâkimiyetine girdiği kısa bir dönem içinde Marassion denilen şehir bundan sonra Osmanlı devri de dahil Maraş adıyla anıldı. Bu ad 7 Şubat 1973'te, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Millî Mücadele dönemindeki üstün direnişinden dolayı "kahraman" unvanı verilerek Kahramanmaraş şekline dönüştürüldü. Kuruluş tarihi antik dönemlere kadar inen Maraş'ın ilk yerleşim yeri şimdiki şehrin güneydoğusunda bulunan Erkenez çayı kenarındaydı. Roma devrinde Karasu kıyısına taşınan şehir daha sonra doğusunda bulunan Kara Maraş'a taşınmış, bugünkü yerleşim yerine ise Dulkadirîliler zamanında gelmiştir.

Tarih. Asur ticaret kolonileri çağında Anadolu'yu Mezopotamya'ya bağlayan önemli bir ticaret yolu üzerinde yer alan şehir, Hitit İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Geç Hitit şehir devletlerinden Gurgum Krallığı'na başşehirlik yaptı. Kimmerler'in Anadolu'yu istilâsının ardından bir müddet Asur hâkimiyetinde kaldı. Asurlar'ın Med istilâsına uğramasından sonra Pers hâkimiyetine girdi. Şehir, İskender'in Asya seferi sırasında Kapadokya satraplığı'nın önemli merkezlerinden biriydi. Romalılar zamanında Kuzey Suriye vilâyeti sınırlarına katıldı. Roma'nın Sâsânîler'le savaşı Maraş şehrinin zaman zaman saldırılara hedef olmasına yol açtı. Roma İm-

paratorluğu'nun, 395'te ikiye ayrılması üzerine Doğu Roma'nın (Bizans) hâkimiyetine geçti. Sâsânîler 605'ten itibaren Kayseri, Maraş gibi önemli ticaret şehirleri üzerinde hâkimiyet kurdularsa da 611'de geri çekildiler. Sâsânîler'den sonra Maraş bölgesine ilk Arap akınları Hulefâ-yi Râşîdîn devrinde başladı. Ebû Ubeyde b. Cerrâh Mervic'de iken Hâlid b. Velîd'i Maraş taraflarına gönderdi. Hâlid şehri kuşattı, halka zarar vermemek kaydıyla Maraş'ı aldı ve kalesini yıktırdı (16/637). Maraş bundan sonra Anadolu içlerine yapılacak akınlarda üs durumuna geldi. Süfyân b. Avf el-Gâmidî Maraş'tan hareketle Bizans topraklarına akınlar düzenledi (30/650-51). Emevîler zamanında Muâviye'nin emriyle şehir yeniden inşa edildi. I. Yezîd'in ölümünün (64/683) ardından Maraş'a yönelik Bizans saldırıları yoğunlaşınca müslümanlar Maraş'ı terketmek zorunda kaldılar. Abdülmelik'in Bizans'la yaptığı antlaşma uzun süreli olmadı. Cemâziyelevvel 74'te (Eylül 693) I. Mervân'ın oğlu Muhammed antlaşmayı bozarak ertesi yıl Bizans topraklarına girdi. Cemâziyelevvel 75'te (Eylül 694) Bizanslılar karşı saldırıya geçip Antakya yakınlarındaki Amik ovasına kadar ilerledilerse de başarılı olamadılar ve Maraş ovasında yapılan savaşta mağlûp edilerek geri püskürtüldüler. Halife I. Velîd'in oğlu Abbas Maraş'a gelip şehri tamir ve tahkim ettirdi. Bir kısım halkı şehre yerleştirerek Maraş'ın nüfusunun artmasını sağladı ve büyük bir cami yaptırdı. Halife II. Mervân zamanında 129 (747) yılında Bizanslılar Maraş'ı kuşattı. Halk canlarının başışlanması şartıyla şehri boşaltarak el-Cezîre ve Kinnesrîn'e göç etti. Bizans İmparatoru V. Konstantinos şehri yıktırdı. Mervân, Humus'u fethettikten sonra Maraş'ı yeniden ele geçirdi ve şehri imar etti. Bizans kuvvetleri 130'da (747) şehri yağmaladılar. Abbâsi Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr devrinde Sâlih b. Ali tarafından onarılan şehir Halife Mehdi-Billâh döneminde tahkim edildi. 161-162 (778-779) yıllarında büyük bir Bizans ordusu Maraş'ı kuşattı, şehri alamadıysa da etrafı yakıp yıktı. Bizans İmparatoru I. Basileios 877'de Göksun ve Toroslar üzerinden Maraş'a saldırdı, fakat şehri ele geçiremedi; varoşları tahrip ve yağma ederek geri çekildi. Şehir Muharrem 292'de (Kasım 904) Bizanslılar'ın eline geçti. 916'da Ermeniler Maraş'ı ele geçirip yağmaladılar. 949'da Bizanslılar şehri tekrar zaptettiler. Maraş 341'de (952) Hamdânîler'in eline

geçtiyse de 351 Rebülevvelinde (Nisan 962) yeniden Bizans topraklarına katıldı.

Malazgirt savaşının ardından Türkler'in Anadolu'yu fethetmesi sırasında yaşanan kargaşadan Maraş ve çevresi de büyük ölçüde etkilendi. Daha önce Bizans'ın Türkler'e karşı güçlü bir direniş hattı oluşturmak amacıyla Ermeniler'i Doğu Anadolu'dan Anadolu'nun iç ve güney kesimlerine çekmiş olması Maraş ve çevresindeki Ermeni nüfusunu arttırdı. Bunun sonucunda bazı küçük Ermeni prenslikleri ortaya çıkmaya başladı. Bizans tarafından Türkler'e karşı Malatya-Antakya hattının savunmasına memur edilen Ermeni asıllı Philaretos, Maraş'ı da içine alan büyük bir prenslik kurdu (1079). Ancak I. Süleyman Şah'ın ve Emîr Buldacı'nın 1085'te Anadolu'nun güneyine yönelik fetihleri sırasında Maraş Buldacı tarafından ele geçirilince Philaretos Urfa'ya gitti. Urfa'nın fethi üzerine de Melikşah'ın yanına giderek müslüman oldu ve Maraş kendisine verildi (1087). Philaretos'un yerine geçen Barsama (1090) kısa bir müddet şehri idare edebildi. Emîr Bozan, Maraşlılar'ın Barsama'ya karşı isyanı sayesinde şehri kolayca fethetti.

Godefroi de Bouillon kumandasındaki Haçlı ordusu 490'da (1097) Maraş'a girdi. Bu sırada şehri Ermeni Vali Thathul yönetiyordu. Haçlılar valinin hükümlerini kabul ettiler. Maraş uzun süre Haçlılar'ın Urfa, Antakya ve Çukurova'ya yönelik harekâtlarında üs vazifesi gördü. Haçlılar daha Kudüs'e ulaşmadan Antakya ve Urfa'da iki devlet kurmuşlardı. II. Urfa Kontu Baudouin de Bourg Maraş ve çevresini kontluğun sınırlarına kattı. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un kumandanlarından Butumites Maraş'ı ele geçirdi ve şehrin idaresi Ermeni Prensi Thathul'a verildi.

Sultan I. Kılıçarslan, Antakya seferi sırasında 1103 Ağustosunda Maraş yakınlarına kadar geldi; fakat Dânişmendli Gümüştegin Gazi'nin Antakya prinkepsi Bohemund'u serbest bırakması üzerine bu seferini tamamlayamadan geri döndü. Ermeni Thathul Maraş'ı 1104'e kadar elinde tuttukten sonra Telbâşir hâkimi Joscelin de Jourtenay'a teslim etmek zorunda kaldı. Şehir 1104'ten itibaren Antakya prinkepleri Bohemund ile Tankred'in hâkimiyetine girdi ve Tankred şehri kuzeni Richard de Salerno'ya verdi. Ermeni hâkimi Gogh Vasil'in dul eşi Maraş'ı 1114'te Aksungur el-Porsuki'ye teslim etti. Şehirde aynı yıl büyük bir deprem

oldu ve birçok kişi hayatını kaybetti. Kudüs Kralı Baudouin Maraş'ı Godefroi adlı bir kişiye verdi. Godefroi 1124'te öldürüldü. Dânişmendli Emîri Muhammed Maraş bölgesine saldırdı. Şehrin yakınlarına karargâh kurarak etrafa akınlar düzenlemeye başladı. Maraş halkının bir kısmı şehri boşaltarak göç etti. Dânişmendli Melik Muhammed, Göksun ve civarını tahrip ettikten sonra Bizans imparatorunun Antakya'ya yaklaştığını haber alınca bölgeden uzaklaştı (531/1136-37). Bizanslılar'ın bölgeden çekilmesinin ardından Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud 532'de (1137-38) Maraş yakınlarında Haçlılar'a ait köyleri yağmaladı. 535'te (1141) Malatya Emîri Muhammed, 541'de (1146-47) Şehzade II. Kılıcarşan bölgede tahribatta bulundular. I. Mesud, oğlu Kılıcarşan ile birlikte Maraş'ı kuşatarak Franklar'ın elinden aldı (544/1149). Atabeg Nûreddin Mahmud Zengî, Urfa Kontu Joscelin'i esir aldıktan sonra Urfa Kontluğu'na tâbi olan Maraş'ı ele geçirdi. Sultan Mesud, Nûreddin Mahmud ve Artuklu Karaarslan arasında yapılan taksimde Maraş Sultan Mesud'da kaldı (546/1151). I. Mesud, Haçlılar'ın elinden aldığı yerlerin idaresini Elbistan merkez olmak üzere oğlu Kılıcarşan'a verdi. 1156'da şehir Ermeni hâkimi Stefan tarafından tahrip edildi. Şehirdeki hıristiyanlar da dahil olmak üzere halkın pek çoğu öldürüldü yahut esir alındı. II. Kılıcarşan'ın yaklaşması üzerine Stefan kaçtı. Yerli hıristiyanlar Türk sultanını kurtarıcı olarak karşıladılar. Nûreddin Zengî ile II. Kılıcarşan arasındaki ilişkilerin bozulmasından sonra Maraş Nûreddin Zengî tarafından ele geçirildi (20 Zilkade 568 / 3 Temmuz 1173). Nûreddin Mahmud'un Maraş'ı Ermeni hâkimi Mleh'e bıraktığı (İA, VII, 315) ya da II. Kılıcarşan'a iade ettiği (a.g.e., VI, 691) rivayet edilir. Mleh 592'de (1196) Ra'han'a saldırınca Eyyûbiler'in Halep hâkimi el-Melikü'z-Zâhir Gazi kendisine karşı harekete geçti. Bunun üzerine Mleh af dileyip onun hâkimiyetini kabul etti.

II. Kılıcarşan'ın ölümünden (588/1192) kısa bir süre sonra Kilikya Ermenileri Maraş ve çevresine saldırılarda bulundular. I. Gıyâseddin Keyhusrev 605'te (1208) Ermeniler'i cezalandırmak amacıyla Maraş üzerine bir sefer düzenledi ve Maraş'ı tekrar Selçuklu topraklarına kattı. II. Kılıcarşan'ın emirlerinden olup vaktiyle bu bölgeye melik tayin edilen Hüsâmeddin Hasan'ı yeniden göreve getirdi. Böylece Maraş'ta Selçuklu Devleti'ne bağlı bir bey-

lik ortaya çıkmış oldu. Maraş, Haçlılar ve Ermeniler tarafından büyük ölçüde tahrip edilmiş, nüfusu da hayli azalmıştı. Hüsâmeddin Hasan ve onun oğlu ile torunu tarafından şehir yeniden imar edildi. Maraş, bundan sonra Kilikya bölgesindeki Ermeniler üzerine yapılan seferlerde de üs vazifesi gördü.

XIII. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Moğol istilâsı Anadolu'ya pek çok Türkmen kitlelerini sürdü. Bu ikinci göç dalgası ile gelen Türkmenler'in yoğun olarak bulunduğu sahalardan biri de Maraş ve çevresiydi. Maraş yaylak ve kışlak alanlarına imkân tanıdığı için Türkmenler tarafından kısa sürede doldurulmuştu. Maraş Türkmenleri 637 (1240) yılında çıkan Babaî ayaklanmasına katıldılar. Baba İshak bölgedeki Türkmenler üzerinde büyük nüfuza sahipti. Babaî isyanının Selçuklu Devleti'nde meydana getirdiği ağır zayıflık Moğollar'ın Anadolu'ya girişini kolaylaştırdı. 1243'te Köseadağ savaşında Selçuklu ordusunun ağır bir yenilgiye uğramasının ardından yaşanan karışık ortamda, Maraş-Malatya arasında kalan bölgeyi yurt tutmuş olan Ağaçeri Türkmenleri ticaret yollarına ve etrafa zarar verdiler. Emîr Hüsâmeddin'in ailesinden İmâdüddin, 656'da (1258) Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus ve Memlûk Sultanı el-Melikü's-Sâlih'ten istediği desteği sağlayamayınca şehri Ermeniler'e terketmek zorunda kaldı. Maraş'ı ele geçirmek için mücadele eden Memlûk Sultanı I. Baybars, Kilikya Ermeni hâkiminden gelen elçileri kabul edip Maraş'ın Memlûkleri'e bırakılmasını istediysse de kendisine yüklü bir meblağ ödenerek bu fikrinden vazgeçirildi. 692'de (1293) Sultan Halil Ermeniler'le bir antlaşma yaparak Maraş'ı almaya muvaffak oldu. Memlûkleri'in çekilmesinden sonra Maraş tekrar Ermeniler'in eline geçtiyse de 697'de (1298) Memlûkleri'in Halep nâibi Bilbân et-Tabahî tarafından geri alındı; Ermeniler'le yapılan antlaşmada Ceyhan nehri sınır kabul edildi ve Maraş'ın Memlûkleri'in hâkimiyetine geçmesine karar verildi. Anadolu'da Moğol hâkimiyetinin çökmesi üzerine Maraş, Zeyneddin Karaca Bey'in etrafında toplanan Dulkadirli Türkmenleri'nin idaresine girdi. 783'te (1381) güçlü bir Memlûk ordusu Dulkadir ordusunu yenerek Maraş'ı aldı. Karaca Bey'in oğlu Halil Bey, Kadı Burhâneddin ve Ramazanoğulları'ndan destek sağlayarak Maraş'ı Memlûkleri'den kurtardı (786/1384). Fakat Memlûkleri'in Halep valisi Yelboğa en-Nâsırî'ye mağlûp olunca Maraş tekrar Mem-

lükler'in eline geçti. Dulkadiroğulları bir süre sonra Maraş'a yeniden hâkim oldular. 913'te (1507) Şah İsmâil tarafından tahrip edilen şehir, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında ve sonrasında Dulkadiroğulları'nın elinde kaldı. Ancak Şehsuvaroğlu Ali Bey'in 928'de (1522) idamının ardından doğrudan Osmanlı hâkimiyeti altına alındı. Maraş'ın ilk tahrirlerinde çevre kazalara göre oldukça fazla muaf reâyâ yazılmıştı. Kanûnî Sultan Süleyman zamanında yapılan yeni düzenlemelerle bazı sipahilerin ellerinden dirliklerinin alınmasıyla Bozok'ta başlayan ayaklanmalara Maraş bölgesindeki Türkmenler de geniş destek verdiler. Yine dinî karakterli olmakla birlikte Kalender Çelebi ayaklanması da (934/1528) Türkmenler'in desteğini sağlamıştı. Türkmenler'e eski dirlikleri verilerek suretiyle ayaklanmaları bastırıldı. Bundan sonra uzunca bir süre Maraş'ta herhangi bir olay meydana gelmedi.

1599'da Celâlî Hüseyin Paşa Maraş'ı yağmaladı. XVIII. yüzyılda âyanların ortaya çıkması bölgedeki karışıklıkları arttırdı. Şehir âyanlar ile eski aileler arasındaki rekabetin bir sonucu olarak iktisadî bakımdan geriledi. Maraş 1833'te Kavalalı İbrâhim Paşa'nın işgaline uğradı ve on dokuz aya yakın onun idaresinde kaldı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Maraş, bölgedeki aşiretlerin asayişsizliği yüzünden merkezî hükümetin denetiminden hayli uzaklaşmıştı. 1865'te kurulan Fırka-i Islâhiyye, Cevdet ve Derviş paşaların kumandasında aşiretleri yerleşik hayata geçirdikten sonra bölgenin güvenliği sağlanabildi. İngiltere ile Fransa arasında yapılan Sykes-Picot antlaşmasında Maraş, I. Dünya Savaşı sonrası Fransız nüfus bölgesinde bırakılmıştı. Ancak Mondros Mütarekesi'nin ardından İngilizler 22 Şubat 1919'da şehri işgal ettiler. Bundan sonra bölgede Ermeni varlığında artış görülmeye başlandı. İngiltere ile Fransa arasında yapılan antlaşma neticesinde Maraş ve çevresi Fransa'ya devredilince 29 Ekim 1919'da Fransızlar Maraş'a girdiler. Fransız ordusu içinde Ermeniler'den teşkil edilmiş birliklerin olması, şehirdeki Ermeniler'in işgali coşkuyla karşılaması, kaledeki Türk bayrağının indirilmesi, uzunluk Hamamı'ndan çıkan kadınları Fransız askerlerinin tâciz etmesi halkın tepkisine yol açtı. Sütçü Hacı İmam işgalci askerlerden birini öldürdü. Şehirdeki direnişi örgütlemek amacıyla 29 Kasım 1919'da Maraş Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Maraşlı doktor Mustafa ile arkadaş-

ları Maraş'ta Kuvâ-yi Milliye teşkilâtı kurmak üzere Hey'et-i Temsilîyye başkanı Mustafa Kemal ile irtibat kurdular. Sivas Kongresi'nde Maraş'ta Kuvâ-yi Milliye kurulmasına karar verildi ve Hey'et-i Temsilîyye tarafından Yüzbaşı Selim (Kurtuluş Yörük Selim) ve Üsteğmen Âsaf (Kılıç Ali Bey) bu işe memur edildi. Fransızlar pek çok yerde Kuvâ-yi Milliyeciler'in baskınına uğramaya başladı. Çatışmalar kısa sürede şehre sıçradı. Bertiz Kuvâ-yi Milliyesi kumandanı Doktor Mustafa Bey, Yumurtatepe'deki Fransız karargâhına saldırılar düzenledi. Bu gelişme şehirdeki Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ni de harekete geçirdi. Şehirde çatışmalar yoğunlaşınca Pazarlık Kuvâ-yi Milliyesi kumandanı Kılıç Ali Bey de Maraş'a girdi. Türk çeteleri Maraş'a yardım getiren Fransız konvoylarını da vurmaya başladılar. Bayazıtlı mahallesine yönelik ağır topçu saldırıları karşısında halk Doktor Mustafa Bey'i Fransız karargâhına görüşme yapmaya gönderdi. Mustafa Bey, Fransız kumandan General Queratte ile yaptığı görüşmeden dönerken Ermeniler tarafından şehid edildi. Fransızlar 11 Şubat 1920'de şehri boşaltarak Islâhiye tarafına doğru çekilmeye başladılar. Zeytin ve Şar köyünde toplanan bazı Ermeni çetelerinin etrafa zarar vermeye devam etmesi üzerine bölgeye müfrezeler gönderilerek olaylar bastırıldı.

Fizikî Yapı ve Nüfus. Antikçağ'lardan beri sürekli yerleşime sahne olan ve müstahkem kalesiyle önemli bir ticaret yolunu kontrol altında tutan Maraş, Ortaçağ'larda Bizans ile İslâm dünyası arasındaki sınır bölgesinde bulunması sebebiyle sık sık tahribata uğramış ve yeniden imar edilmiştir. 1114'teki depremde bütünüyle harap olan Maraş, Dulkadiroğulları zamanında şimdiki yerine taşındıktan sonra giderek şehir halinde gelişme gösterdi. Dulkadiroğulları inşa ettirdikleri yapılarla Maraş'ın klasik şehir formunu belirlemiş oldular. Dulkadirli Süleyman Bey'in yaptırdığı ulucami yerleşmenin ana çekirdeğini oluşturmuştu. Maraş Osmanlı idaresine geçtikten sonra daha da gelişti. XVI. yüzyılda yapılan tahrirler fizikî yapıdaki büyümeye işaret eder. 1526'da tamamında müslüman nüfusun yaşadığı eli üç mahalleden oluşan Maraş'ta 1563'te kırk iki mahalle vardı. Mahalle sayısı XVII. yüzyıl ortalarında kırk iki, 1848'de otuz dokuz, 1904'te kırk bir idi. Mahalle sayısının bu durumu şehrin fizikî bakımdan küçülmesiyle bağlantılı olmayıp mahalle anlayışındaki değişikliklerle ilgilidir. Zira

nüfus açısından belirli bir artış dikkati çeker. 1526'da şehirde 473 hâne, doksan iki mücerred vergi nüfusu (yaklaşık 2500 kişi) varken 1563'te bu rakam 3050 nefere (yaklaşık 12.000 kişi) yükselmişti. Aradan geçen otuz yedi yıl içinde görülen artış dışarıdan şehre yönelik göçlerin sonucudur. Ayrıca 1526 tahriri sırasında bölgedeki karışıklıkların şehir nüfusunu olumsuz yönde etkilediği de düşünülebilir. Zamanla güven ortamı sağlandığı için şehrin giderek nüfus bakımından önemli bir gelişmeye sahne olduğu söylenebilir. Şehre yerleşenlerin civarda yoğun olarak bulunan Türkmen boylarına mensup oldukları tahmin edilebilir. Nitekim 1526'da Maraş'ın merkezi olduğu kaza sınırları içinde 23.407 hâne, 2338 mücerreden oluşan yaklaşık 125.000 kişilik nüfusu bulunan konar göçer cemaat yaşanıyordu ve bunların bir kısmı muhtemelen 1563'e kadar geçen süre içinde şehre yerleşmişti. XVII. yüzyıla kadar tamamen müslüman nüfustan oluşan Maraş'ı 1619'da gören Polonyalı Simeon burada yirmi hâne kadar Ermeni'nin bulunduğunu belirtir. Bu durum Ermeniler'in şehre yavaş yavaş yerleşmeye başladıklarını gösterir. Nitekim XIX. yüzyıla ait kayıtlarda, bu yüzyılın ilk yarısında Maraş'ta mevcut otuz sekiz mahallede müslüman ve hıristiyan nüfusun karışık olarak oturduğu dikkati çeker. XVII. yüzyıl ortalarında Evliya Çelebi'ye göre 11.000 hâne dolayında nüfusu olan Maraş, güneyden kuzeye doğru uzanan 7000 adım genişliğinde büyük bir şehirdir. Kalesi ayakta olup içinde bir mahalle ve 100 kadar ev bulunmaktadır. Ayrıca burada Sultan Süleyman adına bir cami yer almaktadır. Şehirde çarşı içinde Ada Camii, Kale Camii, Boğazkesen, Begdüdiye, Hatuniye, Ese Divanı, Hatipzâde, Sâdiye, Kara Maraş adlarını taşıyan camileri sayan Evliya Çelebi toplam cami ve mescid sayısını otuz dokuz olarak verir. Bunun yanında on bir medrese, kırk mektep bulunduğunu yazar (*Seyahatnâme*, IX, 346-347). Durumunu XIX. yüzyıla kadar koruduğu anlaşılan Maraş, bu asrın başlarında şehirdeki rakip ailelerin açtığı mücadeleye yüzünden bazı sıkıntılar yaşadı, nüfus azaldı. Nitekim 1822'de Texier şehrin nüfusunu 6000 olarak verir. Daha sonra Maraş nüfus bakımından yeniden toparlanmaya başladı. 1850-1851 yıllarına ait bir nüfus yoklama defterinde 3655 hâne (yaklaşık 15.000 kişi) tesbit edilmişti (BA, *Mâlîye Nezareti Cerîde Muhasebesi*, nr. 1375, s. 30). Bunun 2212 hânesini müslümanlar

oluşturuyordu. 1890'lara doğru nüfusun 50.000 dolayına çıktığı, bunun 32.000'ini müslümanların teşkil ettiği belirtilir. 1902'de 60.292 olan nüfus 1908'de 68.023'e ulaştı. I. Dünya Savaşı başlarında şehrin nüfusu 32.700 dolayına inmişti.

XVI. yüzyılda Maraş'ta boyahâne, kırıhâne, tabakhâne, mâcunhâne gibi işletmeler bulunuyordu. Ayrıca ticarî faaliyetin bir göstergesi olarak bir bedestenle bir kervansaray vardı. Etrafta üretilen tarım ürünleri Maraş'ta pazarlanırdı. Özellikle pamuklu üretimi önem kazanmıştı. Dokumacılık da giderek gelişme göstermişti. İşlenmiş aba, alaca ve bez üretimi önde gelir, dericilik de önemli iş kolları arasında yer alırdı.

Şehirde Dulkadiroğulları tarafından yaptırılan eserler en dikkat çekici olanları teşkil eder. Dulkadirli Süleyman Bey'in inşa ettirdiği, üzerinde Alâüddeve Bey'in tamir kitâbesi bulunan ulucami, Alâüddeve Bozkurt Bey'in hanımı Şemse Hatun'un yaptırdığı Hatuniye Camii ile Şâdi Bey Camii ve Boğazkesen Camii bunlar arasında sayılabilir. Nebeviyye Medresesi (İmaret Medresesi), Bağdâdiye, Taş Medrese ve Kadı Medresesi Alâüddeve Bey tarafından yaptırılmıştır. Şemse Hatun'un Hatuniye Medresesi de bunlara eklenebilir. Ayrıca "buk'a" adıyla geçen medrese öncesi eğitim veren okullar vardı. Burada 1867'de otuz üç medrese bulunuyordu. Bu sayı 1901'de yirmi üçe düştü. Bu sıralarda sibyan mektebi, rüşdiye ve idâdî okulları açılmıştı.

İdarî Yapı. Şehsuvaroğlu Ali Bey'in idamından sonra Maraş'ın idaresi Koçi b. Halil'e verilmişti. Bu sırada Maraş Dulkadir eyaleti diye anılmakta ve Maraş, Elbistan, Bozok, Kırşehir ve Kars (Kars-ı Zülkadiriye / Kars-ı Maraş) olmak üzere beş sancaktan oluşmaktaydı. Maraş ve Elbistan bir ara Rum beylerbeyliğine, ardından Karaman beylerbeyliğine ilhak edildi (931/1525). 932 (1526) olarak tarihlendirilen icmal defterinde Maraş, Dulkadiriye vilâyetine bağlı olarak görülmekle birlikte (BA, TD, nr. 998, s. 418) sancak listelerinde Karaman vilâyetine tâbi olduğu tesbit edilmektedir. Şehrin Dulkadir vilâyetine yeniden bağlanması 1530'dan sonra olmuştur (BA, TD, nr. 402, s. 414). Maraş 1850 yılında Adana eyaletine bağlandı. 1853'te müstakil bir mutasarrıflıktı. 1866'da Halep ve Adana vilâyetleri birleştirilince Maraş da Halep'e bağlandı. 1872'de yeni bir vilâyet haline getirilip Ahmed Cevdet Paşa valiliğe tayin edildi.

Mithat Paşa'nın sadârete gelmesi üzerine Ahmed Cevdet Paşa valilikten alındığı gibi Maraş da yeniden Halep'e bağlandı. Dulkadiriye vilâyeti Maraş'tan başka Elbistan, Kars, Zamantı kazalarından oluşuyordu. Hısnımansûr 1563'te buraya dahil edildi. Pazarcık, Güvercinlik, Göynük, Teyek, Kargılık, Hâruniye, Andırın, Zeytun, Firnos ve Bayındır nahiyeleri Maraş kazasına dahilildi.

Maraş livâsında üç kale (Küredi, Dumanlı ve Zamantı), dört nefis, üç cami, beş mescid, on dört zâviye, bir bezzâzistan, otuz altı dükkân, iki hamam, 507 köy, 1787 mezraa, altmış iki çiftlik, seksen iki doğan yuvası, otuz beş yaylak, doksan sekiz çeltik arki ve 199 değirmen bulunuyordu. Bunlardan iki kale, altmış beş köy, seksen iki mezraa, dokuz çiftlik ve üç yaylak Maraş kazası dahilindeydi.

1526'da Maraş livâsında 38.270 hâne, 4800 mücerred müslüman ve 2587 hâne, 181 mücerred gayri müslim olmak üzere toplam 51.342 vergiyeye kayıtlı nüfus vardı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Maraş'a bağlı köylerde 40.135 vergi nüfusu kaydedilmiştir. Bunların 36.088'ini müslümanlar teşkil ediyordu. Gayri müslimler 869 köyden sadece kırkında görülmekte, on bir köyde Türkler'le birlikte yaşamakta ve yoğun olarak Zeytun nahiyesinde bulunmaktaydılar.

Maraş'ın merkezi olduğu bölgede, tahrir kayıtlarında Yörükân-ı Mar'aş ya da Türkmen-ı Dulkadiriye (TK, TD, nr. 116) adıyla anılan Türkmen aşiretleri vardı. Bunlar, Dulkadir beyliğinin bakıyeleri olup Anadolu'nun en kalabalık Türkmen teşekkülü idi ve Anamaslı (Karacalı), Dokuz, Ağca Koyunlu, Kızıllı, Küreciyan, Eymür, Döngelî, Gurbetan, Avşar, Çimeli, Alcı / Elci, Çağıranlı, Gündeşli, Tecerli, Küşne taifeleri adı altında 800'den fazla cemaat halinde konar göçerlik etmekteydiler. Yaylaları Binboğa, Engizek, Nurhak, Bertiz dağlarındaydı. Bazı kollar Erciyes dağına kadar gidiyordu. Kışlak için ise Maraş'tan başka Berriye, Antakya ve Çukurova'ya kadar yayılıyorlardı. Dulkadirli Türkmenleri'nin oldukça kalabalık bir nüfusa sahip olması bölgedeki yerleşik hayata da yansımıştır. Bölgedeki köylerin ezici çoğunluğu bunlar tarafından kurulduğu gibi Maraş dahilindeki Karamanlı, Çiçekli, Ağcakoyunlu, Hacı Mehmetli, Deli Aliî, Alemli mahallerinin de kurucuları oldukları anlaşılmaktadır. Dulkadirli Türkmenleri Maraş'tan başka Kırşehir, Adana, Yozgat, Kırıkkale vilâyetlerindeki pek çok

köye yerleşmiştir. XIX. yüzyılda konar göçerliği devam ettirenler ise 1866'da Fırka-i İslâhiyye tarafından yerleşik hayata geçirilmiştir.

1850-1851'de Maraş'ın kır bölgesinde 7908'i müslüman olmak üzere 8769 hâne tesbit edilmişti. Gayri müslimler toplam nüfusun % 10'unu oluşturuyordu. Bu tarihte Maraş kazasındaki toplam nüfusun % 29'u şehirde yaşamaktaydı. 1867 yılında Maraş kazasında 6566, 1870'te 7735 hâne bulunuyordu. Bu rakam 1876'da 8938 hâneye ulaşmıştı. 1881'de Maraş nüfusunun % 71'i müslümandı. Aynı yıl Maraş kazasında yaşayan halkın % 57'si şehirde yaşamaktaydı. XX. yüzyıl başlarında Maraş vilâyetinin nüfusu 150.000 dolayında idi.

Ortaçağ'da Mar'aşî nisbesiyle tanınan birçok âlim arasında muhaddis Ebû Ömer Abdullah b. Yezid el-Mar'aşî ile muhaddis Ahmed b. Muhammed el-Mar'aşî sayılabilir (Sem'ânî, X, 258). VIII-X. (XIV-XVI.) yüzyıllarda Mazenderân'da hüküm süren Mar'aşîler hânedanının kurucusu olan seyyid ailesi de aslen Maraşlıdır (E^P, VI, 510).

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, TD, nr. 402, s. 414; nr. 998, s. 414-579; BA, *Mâliye Nezareti Ceride Muhasebesi*, nr. 1375, s. 30; TK, TD, nr. 116; 998 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Diyarbekir ve Arab ve Zülkadiriye Defteri, İstanbul 1999, II, 46-52; Maraş Tahrir Defteri (1563) (nşr. Refet Yinanç - Mesut Elibüyük), Ankara 1988, I-II; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 270-272; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VI, 202; VII, 188, 401; VIII, 136, 324; IX, 612; X, 80, 118, 120; İstahri, *Mesâlik* (de Goeje), s. 55-56, 62, 67-68; İbn Havkal, *Şûretü'l-arz*, s. 108-110, 120, 127, 153; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsim*, s. 154; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), X, 258; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 126; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 204-213; Ebû'l-Ferec, *Târîh*, I-II, bk. İndeks; Şükrî Bitlisî, *Selim-Nâme* (nşr. Mustafa Arğunşah), Kayseri 1997, s. 197, 198; Âli Mustafa Efendi, *Kitabü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr* (nşr. Ahmet Uğur v.dğr.), Kayseri 1997, II, 909, 1119, 1185; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 598 vd.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 170-171; IX, 345-350; *Halep Vilâyeti Salnâmesi* (1284, 1296, 1308), tür.yer.; H. von Moltke, *Türkiye Mektupları* (trc. Hayrullah Örs), Ankara 1960, s. 171 vd.; Cuinet, II, 235 vd.; Cevdet, *Ma'rûzât*, s. 116 vd.; a.mlf., *Tezâkir*, III, 108, 120, 121, 122; III, 120; *Maârif Salnâmesi* (1319), İstanbul 1317, s. 540; Ch. Texier, *Küçük Asya* (trc. Ali Suad), İstanbul 1332, III, 109; Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul 1339; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 69, 83, 85, 152; *Polonyalı Simon'un Seyahatnâmesi: 1608-1619* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1964, s. 157; G. Le Strange, *The Lands of East*

tern Caliphate, Cambridge 1966, s. 122, 128, 133; N. Elisséef, *Nür ad-Din*, Damas 1967, bk. İndeks; *A History of the Crusades* (ed. K. M. Setton), London 1969, I, bk. İndeks; E. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 39, 40, 60, 65, 83, 142; a.m.f. – B. Darkot, "Mar'aş", *İA*, VII, 310-315; E. Honigmann – S. Faroqhi, "Mar'ash", *El²* (İng.), VI, 505-510; S. Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (trc. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1993, s. 77, 189; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi: 1098'den 1118'e Kadar*, İstanbul 1974, s. 6, 7, 70, 71; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1981, s. 155, 263, 265, 336; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 40, 68-79, 148-151, 197-204, 421, 422; a.m.f., "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 691; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I-II, bk. İndeks; Faruk Sümer, "Dulkadir Elini Meydana Getiren Oymaklar", *Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1987, s. 42-48; Refet Yınanç, "XVI Yüzyılda Maraş Sancağı'nın Nüfus Yapısı", a.e., s. 19-27; a.m.f., *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989; Tuncer Baykar, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Ankara 1988, s. 104, 115, 135; İsmail Altınöz, *Dulkadir Beybeyliği'nin Teşekkülü ve Gelişmesi* (yüksek lisans tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara 1977, s. 188; Fehmeddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, Ankara 1997, s. 88, 224, 225, 263; Yaşar Akbiyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Ankara 1999; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal), Ankara 2000, s. 410, 413; J. Calmard, "Mar'ashis", *El²* (İng.), VI, 510.

TUFAN GÜNDÜZ

Bugünkü Kahramanmaraş. I. Dünya Savaşı'ndan sonra önce İngilizler, ardından Fransızlar tarafından işgal edilen Kahramanmaraş 11/12 Şubat 1920'de halkın direnişi sonucu kurtuldu. Bu kurtuluşun anısına şehre Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 5 Nisan 1925'te istiklâl maddesi verildi. Olaylar sırasında tahribata uğrayan şehir Cumhuriyet'in başlarında gittikçe hızlanan bir gelişme gösterdi.

Cumhuriyet kurulduktan sonra yapılan ilk nüfus sayımında (1927) şehirde 25.671 kişinin bulunduğu tesbit edilmişti. I. Dünya Savaşı'ndan biraz öncesine ait kaynaklar 8225 evde 32.704 nüfus yaşadığını yazar (Atalay, s. 169). Bu karşılaştırma da Fransız işgalinin şehirdeki menfi etkisini göstermektedir.

1950'ye kadar durumunda önemli bir değişiklik olmayan Maraş'ta 1935-1950 yıllarında nüfus 30-35.000 arasında kaldı (1935'te 29.402, 1940'ta 27.744, 1945'te 33.104, 1950'de 34.641). Bu dönemde mekân bakımından da fazla genişlemedi. Söz konusu dönemde Maraş Ahır (Maraş) dağının güney yamacındaki eğimli bir alanı kaplıyor, 1949 yılında on yedi mahallede 6231 ev bulunuyordu (*Belediyeler Yıllığı*, II, 777-780). Şehir Ahır dağının güney yamaçlarında yer alan Kanlıdere, Uzunoluk deresi ve Şekerdere vadileriyle birbirinden ayrılan Kümbet tepesi, İt tepesi, Kaletepe, Aladantepe ve Tekketepe'nin ya-

maçlarında yayılıyor, şehrin çekirdeğini de tarihî kalesi oluşturuyordu. En eski evler, kalenin güneybatısındaki Yusufklar ve Dumlupınar mahallelerinden kalenin bulunduğu tepenin yamaçlarına ve sirtlarına doğru çıkan dar sokaklar boyunca yer alıyordu. Bu küçük şehrin tek önemli sanayi kuruluşu 1924'te açılan çeltik fabrikası idi. Fabrika, şehrin çevresinin en önemli ziraî ürünlerinden olan çeltiği işleyip kabuğundan ayırmakla kalmıyor, Maraş çevresinin hububatını ve kırmızı biberini işleyerek un, pul ve toz biber de üretiyordu. Bu fabrikadan başka şehrin geleneksel uğraşlarından olan dokumacılık (1926'da 100 dokuma tezgâhı) evlerde ve atölyelerde yapılıyor, bakırcılık, kuyumculuk, dericilik ve saraçlık, demircilik gibi eski sanat kolları da faaliyetlerini sürdürüyordu. O dönemde henüz makineli tarım yapılmadığından Maraş demirciliği önemini koruyordu. Günümüzde bu sanat kolları eski önemlerini yitirmiş olsalar da Bakırcılar, Demirciler, Saraçlar Çarşısı gibi adlarla eski meslek gruplarının önemine ve yerine tanıklık yaparlar. Bu çarşı, kalenin güneyindeki ulucami çevresinde Köprübaşı ve Çarşıbaşı mevkileri arasında bulunmaktadır. Burada ulucaminin doğusunda ve batısında gelişen bir çarşı grubu güneye doğru genişleyerek birbirine bağlanmaktadır. İki tarihî bedesten de yine ulucami çevresinde yer alır. Eski çarşı içinde bulunan üç nefli kapalı çarşının bir nefi yol açmak için yakın tarihlerde ortadan kaldırılmıştır. Kapalı çarşının üstü bazı idareciler tarafından açılarak açık çarşı haline getirilmiş ve böylece orijinalliğini kaybetmiştir (bu hatayı bir dereceye kadar gidermek için 2000 yılı sonlarında kapalı çarşının üstü mikaya benzer bir madde ile kapatılmıştır).

Şehrin kale eteğindeki eski kesimden etekteki düzlüğe doğru gelişmesi 1950'li yıllardan sonra başladı ve hızla ilerledi. Bu gelişmede, 1948'de şehrin Köprübaşı İstasyonu'nda ana hattan ayrılan 28 kilometrelik bir şube hattı ile demiryoluna kavuşması, 1950'den sonra karayollarının daha iyi duruma getirilmesi önemli rol oynadı. Böylece şehrin nüfusu 1955'te 40.000'i aştı (42.962). 1950'den sonra hızlanan kırdan şehre göç ve 1956'da ilk imar planının yapılmasıyla şehir hızla güneye, batıya ve doğuya doğru genişledi. Şehirdeki bu gelişmeye paralel olarak eski kesimde bazı değişiklikler oldu. Özellikle 1960'tan sonra Ahır dağının güney yamaçlarından inen Uzunoluk deresi, Kanlıdere, Şeker deresinin üzeri kapatı-

Kahramanmaraş'ın eski dokusunu gösteren doğu kesiminden bir görünüşü

